

מאורות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוךמייסודן של מכללת מורשת יעקב
ומכללת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ערבית לשבת: "ויכלו השמים והארץ"

המקור לאמירת ויכלו בליל שבת ופירוש התיבה "ויכלו"

כידוע, נוהגים לומר את ויכלו בליל שבת. קטע תפילה זה כולל שלושה פסוקים שעניינם שבת בראשית, הפותחים במילה ויכלו:¹

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וְכָל צֶבָאָם. וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה; וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי, וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ: כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ, אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

המקור לאמירת ויכלו מופיע בסוגיה הבאה:

אמר רבא ואיתימא רבי יהושע בן לוי: אפילו יחיד המתפלל בערב שבת צריך לומר ויכלו. דאמר רב המנונא: כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, שנאמר ויכלו, אל תקרי "ויכלו" אלא "ויכלו". אמר רבי אלעזר: מניין שהדיבור כמעשה - שנאמר "בדבר ה' שמים נעשו". אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מניחין ידיהן על ראשו ואומרים לו "יסר עונך וחטאתך תכפר".²

מן האמור לעיל רואים שרב המנונא סבור כי מי שאומר ויכלו בערב שבת נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית. כלומר מגמת הבריאה שיתגלה ה' לעולם, ומתוך כך יברך אותו, זו תכליתה של השבת. משום כך, כאשר יהודי מעיד על בריאת העולם ועל קדושת השבת באמירת ויכלו בליל שבת, הרי שבאמירת המילים הללו הוא מגשים את תכלית הבריאה ועל ידי כך מתווספת ברכה לעולם. עוד נאמר בסוגיה, כי האומר ויכלו בליל שבת, שני מלאכי השרת המלווים אותו מניחים ידיהם על ראשו ואומרים: "יִסֵּר עֲוֹנְךָ וְחַטֹּאתֶיךָ תִּכָּפֵּר".³ לדעתו של הרב מלמד, עניין השבת קשור לתשובה, והדבר מתבטא באותיות הזהות המרכיבות את המילים "שבת" ו"תשובה". אכן, בשבת אנו נזכרים בבורא העולם וחוזרים ושבבים אל כל השאיפות הטובות שבנשמתנו. לכן האומר ויכלו בערב שבת מבטא את עומק משמעותה של השבת, ומתוך כך הוא זוכה לתשובה אמתית ועוונותיו מתכפרים.⁴

ראוי לציין כי הרמב"ם (מהדורת הרב קאפח) אינו מתייחס לאמירת ויכלו, וכך הוא כותב: "בליל שבתות חוזר שליח צבור אחר שמתפלל בלחש עם הצבור ומתפלל בקול רם. אבל אינו מתפלל שבע אלא ברכה אחת מעין השבע. וכך הוא אומר, ברוך אתה ה'...".⁵ אך הגר"י קאפח מעיר על אתר את הדברים הבאים:

ולפני הברכה צריך לומר פרשת ויכלו ואע"פ שלא הזכירה רבנו כאן. כבר נשאל (סי' קעח) בקהל שנהגו לומר בליל שבת פרשת ויכלו אחר מזמור שיר ליום השבת, כלומר לפני תפלת ערבית, ועתה בא מי שהתנגד למנהגם וטען שהם עוברים בכך. והשיב, רשאים להשאר

במנהגם, ובתנאי שיקראו ויכלו אחר תפלת מעריב לפני חזרת התפלה כפי חיוב המנהג.⁷

לאור האמור לעיל ניתן ללמוד שני עניינים: ראשית, לדעת הגר"י קאפח, צריך לומר ויכלו בליל שבת על אף שהרמב"ם לא הזכיר אמירת ויכלו. שנית, הגר"י קאפח מציין כאן נתון חשוב, שהרמב"ם נשאל שאלה לגבי קהל שנהג לומר בליל שבת ויכלו לאחר מזמור שיר ליום השבת קודם שפורסים על שמע. אחד המתפללים העיר שאסור לנהוג כך. האם הצדק עמו? תשובת הרמב"ם הייתה, שאין לבטל את המנהג הקיים, אולם יש לומר ויכלו לאחר תפילת ערבית קודם חזרת התפילה.

מן הראוי לציין שיש לומר את ויכלו בעמידה,⁸ כיוון שהדבר מבטא עדות לקב"ה במעשה בראשית, בכך שברא את העולם בשישה ימים. כך מובא בדעת זקנים מבעלי התוספות: מנין שאנו אומרים אותו בעמידה לפי שהוא עדות להקב"ה שברא עולמו בששה ימים ועדות מעומד דכתיב ועמדו ב' האנשים.⁹

מה משמעה של המילה ויכלו? ראשית, אונקלוס מתרגם מילה זו, "ואשתכללו", אך את המילה "ויכלו" המופיעה בפסוק שלאחריו תרגם, "ושיצו". מכאן, שיש בפנינו שני תרגומים שונים לאותה מילה. בעל "מרפא לשון" נדרש להבחנה זו וכך הוא מציין לגבי ויכלו: למה לא תרג' ואשתיצאו, ותשובתו פשוטה לפניה שלא יתכן לתרגם כן שהוא לי כליון והשחתה. ולי ויכלו הוא מבעלי הכפל כמו כליל יופי ואינו מל' כלה כמו ויכלו המים.¹⁰ היוצא מכך הוא, שאונקלוס מפרש את ויכלו מהשורש כל"ל במשמע של שלמות ללא פגם כלשהו; השמים והארץ הושלמו. ניתן לראות זאת מפסוק נוסף: "מציון מכלל יפיי". לו היה מתרגם את ויכלו - ואשתיצאו, לכאורה היה משתמע שהשמים והארץ הושחתו. "ויכלו" תורגם - "שלים", כלומר במשמעות של הסתיים, תם.¹¹ אף ראב"ע נדרש למילה זו: "מהבנין שלא נקרא שם פועלו ומשקלו ויכסו כל ההרים. וטעמו נשלמו. והים בכלל הארץ כי הם כאגודה אחת". נראה שכוונתו לומר, יכולו כמו יכוסו - שניהם באותו דגם של בניין פועל, והמילה ארץ כאן היא במשמעות של יקום וכוללת את הים, שהשמים והארץ נשלמו.¹² "העמק דבר" מפרט את תרגום אונקלוס למילה ויכלו ואומר: "תרגום אונקלוס ואשתכללו, שהי' הבריאה ביפיה ובהידורה מה שאין למעלה ממנו". הבריאה, היינו השמים והארץ, הייתה ביופיה ובהידורה.

מדובר במראה ציורי, מרהיב ויוצא דופן.¹³ ישנו הסבר נוסף: ואשתכללו - השמים והארץ נשתכללו כמו כלה מושלמת, ולכן יש חובה לקבל את השבת בשמחה.¹⁴

נסיים בדברי מדרש הגדול: "ויכלו השמים והארץ. וכי כלו לעמוד והלא הן עומדין וקיימין לעולם ולעולמי עולמים, אלא אימא שכלו ממלאכה ונשתכללו ועמדו על טבען".¹⁵

אופיר קיסר

מרצה בתכנית בני הישיבות

10 שם, עמ' יד-טו.

11 גם הרס"ג נוקט במשמע של השלמת השמים והארץ, וכפי שהוא מפרש: "ויכלו" - הושלמו. ראו תורת חיים, קצנלבון הרב מרדכי ליב, ירושלים תשמ"ו, עמ' לה.

12 שם, עמ' לה.

13 ראו חומש העמק דבר, הוצאת ישיבת וואלאזין, ירושלים תשמ"ד, עמ' 12.

14 ראו ילקוט מעם לועז, ירושלמי שמואל, ירושלים תשכ"ז, עמ' קלו.

15 מדרש הגדול על חמשה חומשי תורה, מרגליות מרדכי, ירושלים תשנ"ז, עמ' ס.

1 בראשית ב, א-ג.

2 שבת קיט ע"ב.

3 ישעיה ו, ז.

4 ראו פניני הלכה, מלמד הרב אליעזר, הר ברכה תשס"ו, עמ' 67.

5 ספר אהבה, הלכות תפלה וברכת כהנים, פרק ט, הלכה יא.

6 הגאון הרב יוסף.

7 ספר אהבה, הלכות תפלה וברכת כהנים, פרק ט, הלכה יא, ס"ק מג.

8 וכך פסק השולחן ערוך, אורח חיים, סימן רס"ח, סעיף ז.

9 ראו ספר כתר התורה, התאג' הגדול עם חמשים פרושים, חסיד יוסף, ירושלים תשי"ט, עמ' יג.

ביכורים – התעלות בתורה ועבודה

כקשור לקדושה. גם חיי השדה מתעלים אל הקודש פנימה. בפתיחת שנה עלינו לקשר את עצמנו ואת הסובבים אותנו לקדושה; כל אחד דרך המקום המיוחד לו, דרך האות שלו בתורה.

במקרא הביכורים החקלאי רואה את חלקת האלוקים הקטנה שלו כחלק מתהליך של דורות שעבר על עם ישראל. מצווה זו מלמדת אותנו לראות את הדברים במבט נרחב. כאנשים שחיים בגבולות הזמן והמקום אנו נוטים לאבד פרופורציה ולהתייחס לדברים כעומדים בפני עצמם. בשעות של חשבון נפש לקראת השנה החדשה אדם יכול להעמיק בטעויות שעשה, להתייאש ולראות רק את החסרונות ולא להכיר בכוחותיו. מורה, בעיקר בשלבי ההתחלה של עבודתו, יכול לראות את הקשיים והטעויות שלו ולהחליט בפזיזות שאינו מתאים לחנך. החכמה היא לקחת נשימה ארוכה ומבט כולל ולא לתפוס מקרה נקודתי כמייצג את כל האישיות.

בעל אור החיים הקדוש רואה את מצוות הבאת הביכורים כמרמזת על עבודת הנפש של האדם להתקרב אל עולמות רוחניים עליונים. מקרא הביכורים רומז לווידי האדם ולהכרתו במעשיו. כשאדם מתבונן במעשיו עליו לזכור להתפלל לסייעתא דשמיא בעבודת ה'. "ונצחק אל ה'", "רמז שצריך האדם להתפלל לה' בכל יום, שיצילו מיצר הרע". לאחר הבאת הביכורים מצווה התורה "ושמחת בכל הטוב". "אור החיים" מסביר שהטוב הוא התורה:

שאם היו בני אדם מרגישים במתיקות וערבות טוב התורה, היו משתגעים ומתלהטים אחריה, ולא יחשב בעיניהם מלוא עולם כסף וזהב למאומה, כי התורה כוללת כל הטובות שבעולם.

שנוכה להיכנס לשנה של עבודת ה' מהמקום המיוחד לנו, מתוך חיבור לה' ולתורתו. שנה של טובה ברוחניות ובגשמיות עם כל עם ישראל ולגאולה השלמה.

אשר פופר

סטודנט בהתמחויות לתלמוד ולהיסטוריה

בפרשתנו מביא הביכורים יורד לשדהו, מתעסק עם הפרי שפִּיָּךְ מעלה אותו בטקס גדול לבית המקדש ושם אומר עליו את מקרא הביכורים. בקריאתו מזכיר את המאורעות שעברו על עם ישראל עד הגעתם לארץ ישראל. החקלאי ממשיך ומקשר את התהליך הכללי לשדה הפרטי שלו, "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה".

הפסוק מתאר את עומק הפער בין מידתו של יעקב לזו של עשו, "ויהי עשו איש [...] שדה. ויעקב איש תם יושב אהלים". המשנה פותחת את תיאור תהליך מצוות הביכורים, "יורד אדם לתוך שדהו". השדה מבטא את עולמו של עשו, עולם החומר. מתוך אותו שדה, מתוך עולם החומר, הולך החקלאי ועולה אל הקודש. שם אומר את מקרא הביכורים, "הגדתי היום [...]".

"מי השילוח" כותב שהמילה "הגדה" רומזת על דברים קשים. לפעמים אנשים העוסקים בקודש חושבים שרק הם שייכים לעניינים העליונים. באה מצוות הביכורים ומלמדת שגם החקלאי בשדה, ותוצרתו, שייכים לעבודת ה', וגם הם ראויים להיכנס אל בית המקדש.

המרגלים, בימי ביכורי ענבים, הוציאו את דיבת הארץ. הארץ אומר שבמצוות הבאת ביכורים הם מתקנים את חטאם. מצוות ביכורים כוללת את כל שבעת המינים. אך המשנה המתארת את תהליך הביכורים מדגימה את דבריה על שלשה פירות: "תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר". הרב זמבה הי"ד אומר שהמשנה ציינה דווקא פירות אלו שבהם חטאו המרגלים לרמז על כך שהבאת הביכורים מתקנת את חטא המרגלים. בעוד המרגלים התעסקו עם הפירות כדי להוציא את דיבת הארץ, החקלאי מביא את הביכורים בטקס גדול (כמתואר באריכות במסכת ביכורים) כדי להראות לכולם את טוב ה' בארץ הטובה.

המרגלים העדיפו את חיי המדבר על פני חיי רוחניות. בהבאת הביכורים למקדש מתקנים את חטאם ורואים את הכול

שנת שמיטה

ארבעה מינים של סוכות בשנה השמינית

פְּרוֹת האילן בשנה השמינית

פְּרוֹת האילן שהגיעו לשליש בשנה השביעית יש להם קדושת שביעית גם בשנה השמינית. שטח המטעים והגינות שיש בהם פְּרוֹת שביעית הוא הפקר בשנה השמינית רק עד זמן רביעה שנייה, שהוא בין כ"ג במרחשוון תשע"ו לר"ח כסלו תשע"ו. לאחר זמן זה מותר לנעול את הגינה או המטע ולקיים את מצוות ההפקר בהוצאת הפירות החוצה.

במוצאי שנת השמיטה יש דינים מיוחדים הנוגעים לארבעת המינים:

אתרוג שחנט בשנה השביעית, וכן כל אתרוג שנלקט בשנה השביעית, יש בהם קדושת שביעית, היינו שלא להפסידו ולא לשנות את צורתו. יש להיזהר שלא לקנות אתרוג ממי שלא ידע כיצד לנהוג בדמי שביעית. אם האתרוג לא נקנה דרך אוצר בית דין יש לקנותו בהבלעה (היינו שקונה עם האתרוג עוד משהו ומשלם עליו) או בהקפה, כלומר שמשלם לאחר החג. מומלץ לקנות אתרוג מאוצר בית הדין. מי שרוצה להכין מרקחת מהאתרוגים צריך לזכור לקיים בו מצוות ביעור, כלומר שבזמן הראוי לביעור (באתרוג – בסביבות חודש שבט של השנה השמינית) מוציא את האתרוג מביתו ומפקירו בפני שלושה אנשים.

הדס: רוב ההדסים הנמכרים בשוק הם משדות שניטעו לצורך כך ולכן אין בהם קדושת שביעית. אדם שקטף הדס מגינתו (משיח שניטע בשל ריחו הטוב) – הרב אליהו מחמיר ורוב הפוסקים מקלים שאין בענפי הדס אלו קדושת שביעית.

לולב: על פי פסיקת הרב אורבך אין בו קדושת שביעית.

ערבה: לכל הדעות אין בה קדושת שביעית.

מקורות

- פריד, יוחנן, שמיטה מא' עד ת', ירושלים, משרד החינוך, האגף לתרבות תורנית, תש"ס (2000), הלכות אתרוג בערב שביעית ובמוצאי שביעית: <http://www.ypt.co.il/show.asp?id=19774>
- ישיבת אורות שאול, כפר בתיה: <http://www.yeshiva.org.il/midrash/Shiur.asp?id=8105>
- מכון התורה והארץ: <http://www.toraland.org.il>